

نسخه‌های مصوّر در کتابخانه مرکزی دانشگاه هندوی بنارس

سید حسن عباس*

کتابخانه مرکزی دانشگاه هندوی بنارس دارای نسخه‌های خطی فارسی، عربی و اردو نیز می‌باشد که ذخیره لاله سری رام، گفته می‌شود. در مورد این و همه گنجینه‌ها متعلق به کتابخانه مزبور پیش از این در همین مجله (شماره ۳۸ ویژه بزرگداشت هشتصدمین سال تولد مولانا جلال‌الدین محمد بلخی رومی، پاییز ۱۳۸۶ ه.ش، ص ۷۲-۶۹) سخن گفته شده است. این‌جا فقط درباره نسخه‌های خطی با تصویر صحبت می‌شود.

این گنجینه دارای چندین نسخه خطی با تصویر می‌باشد از آن جمله جامی، تاریخ دلگشا، اسکندرنامه نظامی و ترجمه کتاب بسنت راج را می‌توان نام برد.

نسخه‌های شاهنامه فردوسی که جزو این گنجینه پربار و ذی‌قیمت می‌باشد، در مجموع هفت نسخه است که در میان آن‌ها سه نسخه با تصویر است. فعلاً همان سه نسخه را این‌جا معرفی می‌نمایم.

یک نسخه شاهنامه که شماره پیاپی آن ۸۱۶ است، دارای سرلوح طلایی و مذهب در چهار ستون است که به خط نستعلیق ریز کتابت شده اما فاقد نام کاتب و تاریخ کتابت می‌باشد. نسخه مجلد و خوش خط و صاف و خوانا است. عناوین سرخ و جدول‌ها طلایی می‌باشد. تصاویر رنگی و زیبا و قشنگ است. دو جلد در یک مجلد صحافی شده. جلد اول دارای ۲۴۷ صفحه و هر صفحه ۲۹ سطر دارد بجز آن صفحات که تصاویر دارد. صفحات ۲۴۸ تا ۲۴۹ ساده مانده است.

* دانشیار بخش فارسی دانشگاه هندوی بنارس، واراناسی.

آغاز:

نخستین که نوک قلم شد سیاه گرفت آفرین بر خداوند ماه

عکس شایسته شماره ۸۱۶ در کتابخانه مرکزی دانشگاه هندوی بنارس

شرح تصویر همراه با شماره صفحه کتاب:

- ص ۱۹ تصویر ۱ : اسفندیار و طعنه زدن او رستم را
- ص ۳۹ تصویر ۲ : تیر زدن رستم بر چشم اسفندیار
- ص ۵۲ تصویر ۳ : رستم و اسفندیار در میدان جنگ روبه‌روی یکدیگرند
- ص ۵۳ تصویر ۴ : در تمامی صفحه گل و بوته‌های رنگی قرار دارد
- ص ۵۴ تصویر ۵ : رستم در چاه و شخص دیگر که زیر درخت ایستاده
بر سینه او تیری پیوست است
- ص ۷۱ تصویر ۶ : جنگ کردن داراب و فیلقوس
- ص ۱۱۴ تصویر ۷ : یک‌طرف یاجوج و مأجوج و دیگر طرف سه سکندری
- ص ۱۲۲ تصویر ۸ : تابوت اسکندر - چهار نفر آن را برداشته و سه نفر
دیگر همراه آنان راه می‌روند
- ص ۱۵۶ تصویر ۹ : این صفحه غلط صحافی شده، میدان جنگ، شاپور
با رومیان مشغول جنگ است
- ص ۱۶۳ تصویر ۱۰ : گرفتار شدن طایر به دست شاپور
- ص ۱۸۳ تصویر ۱۱ : کشتن اسب یزدگرد را
- ص ۲۱۶ تصویر ۱۲ : بهرام و گرفتار کردن او خاقان را
- پایان : کنون عدل گستر به پیش آوریم
ز دفتر به گفتار خویش آوریم

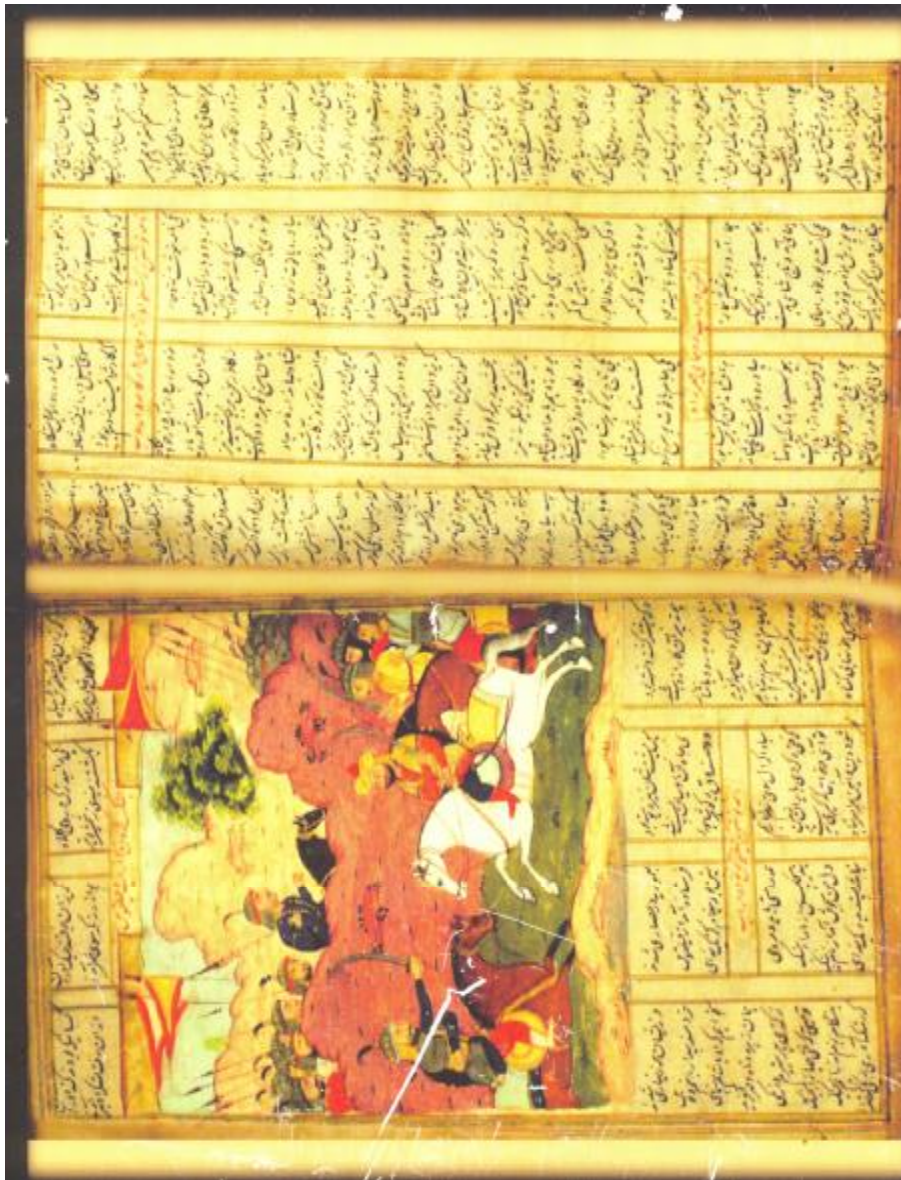
پس از صفحه ۲۴۷ جلد دیگر آغاز می‌شود. این جا هم یک سرلوح طلایی است.
آغاز:

بنام خداوند خورشید و ماه که دل را بنامش خرد داد راه

- ص ۱۳ تصویر ۱ : رزم کسری با رومیان
- ص ۳۳ تصویر ۲ : کشتن کسری از دان جهود و حاجت را به قصاص

مهبود و فرزندان او

ص ۱۰۲ تصویر ۳ : گریختن ساوه از پیش بهرام و تیر زدن ساوه را

عکس شایسته شماره ۸۱۶ دکتابخانه مرکزی دانشگاه هندوی بنارس

- ص ۱۴۸ تصویر ۴ : کشته شدن بهرام چوبین
 ص ۱۷۱ تصویر ۵ : یک مجلس از یک دربار
 ص ۱۹۱ تصویر ۶ : تصویر از میدان جنگ
 ص ۲۱۶ تصویر ۷ : نوحه کردن سگ... بر مرگ یزدگرد
 پایان : چه خواهشگری و نیازم نمود

برین بر به‌بستم زبان بر کشود

این جلد دارای ۲۲۱ صفحه و تصاویر هردو جلد بسیار عالی است. تعداد تصویرهای دو جلد جمعاً ۱۹ است.

شاهنامه شماره پیاپی ۸۱۸، دارای سرلوح زرّین و طلائی از رنگ‌های آبی و سرخ استفاده شده است. عنوان‌ها نیز سرخ. جدول‌ها در تمامی نسخه طلائی. به‌خط نستعلیق خوب، امّا نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، در چهار ستون، مصوّر، کاغذ این نسخه بسیار عالی و خط هم بسیار خوب است. دو جلد در یک مجلد. در آخر دفتر یک، یک مَهر کوچک «راگهو هر دیال رای» ثبت است و در دفتر دیگری مَهر بوده و آن را پاک کرده‌اند. در این مجلد شاهنامه بیشتر خاکی‌های عکس آمده و گاهی خالی از رنگ و ساده مانده است. تفصیل آن به‌قرار زیر است:

- ص ۱۰ تصویر ۱ : تصویر رنگی، یک نفر روی فرش نشسته و چهار نفر روبه‌روی آن مرد نشسته‌اند و چهار ملازم به‌طرف راست ایستاده و یک ملازم صراحی و لیوان در دست گرفته پشت سر آن‌ها ایستاده است.
 ص ۴۶ تصویر ۲ : خاکی از مداد کشیده شد امّا از رنگ عاری است. کشته شدن لهراسپ از دست کُهرم پسر ارجاسب.
 ص ۵۷ تصویر ۳ : کشتن اسفندیار سر راه در خوان دوّم از هفت خوان - این هم فقط خاکی است عاری از رنگ.
 ص ۵۹ تصویر ۴ : فقط چارچوب تصویر کشیده و عاری از رنگ می‌باشد
 ص ۶۱ تصویر ۵ : فقط چارچوب تصویر کشیده و عاری از رنگ می‌باشد
 ص ۶۳ تصویر ۶ : تصویر کشتن اسفندیار زن جادوگر را

- این تصویر نیز از رنگ عاری است اما تصویر از کشتن اسفندیار سیمرغ را در خوان پنجم است.
- ص ۶۸ تصویر ۷ : ملاقات نمودن اسفندیار خواهران خود و پوشیده داشتن خود را از خواهران - این تصویر هم بدون رنگ است.
- ص ۹۸ تصویر ۸ : زخمی شدن رستم از دست اسفندیار آمدن رستم به لشکرگاه خود. بدون رنگ
- ص ۱۰۱ : جای تصویر ساده گذاشته شده است.
- ص ۱۰۴ : زدن رستم تیر بر چشمان اسفندیار و کشته شدن اسفندیار - بدون رنگ
- ص ۱۱۵ : جای تصویر را ساده گذاشته. انداختن شغاد رستم را در چاه و کشتن رستم شغاد را از دست خود
- ص ۱۳۹ : جای تصویر ساده مانده است.
- ص ۱۷۰ : جای تصویر ساده مانده است.
- ص ۱۷۲ : جای تصویر ساده مانده است.
- ص ۲۴۱ : جای تصویر ساده مانده است.
- ص ۲۵۲ : جای تصویر ساده مانده است.
- ص ۳۲۳ پایان : چهل و هشت بد عهد نوشیروان
چو بر شصت رفتی نماند روان

تمام شد دفتر سوّم از کتاب مستطاب شاهنامه فردوسی طوسی دارای مَهر کوچک مربع: «راگهو هَرَدِیَال رای».

دفتر دیگر که با دفتر سوّم مجلد است به این بیت آغاز می شود:

الا ای دلارامی سرو بلند چه بودت که گشتی چنین مستمند

پایان:

برانگه که دارد هوش و رای دین پس از مرگ بر من کند آفرین
هزاران درود و هزاران سلام ز ما بر محمد علیه السلام

جلد این نسخه بسیار عالی بود. جای تصاویر در این نسخه نیز خالی مانده است. سرلوح طلایی و مذهب و دارای گل و بوته‌های رنگین.

نسخه خطی دیگر شاهنامه که مجلس تصویر را دارد به شماره پیاپی ۸۲۰ نگهداری می‌شود. این نسخه ناقص‌الاول و آخر است که به این بیت آغاز می‌شود:

یکی جشن کرد آن شب و باده خورد / شده نام آن جشن فرخنده گرد

به خط نستعلیق خوب و زیبا، در چهار ستون، جدول‌های زرین، سرخ و آبی، عنوان‌ها نیز سرخ است. دو جلد در یک مجلد. پس از چهارده بیت آغازین نسخه، با عنوان «در بیان وفات یافتن هوشنگ و مرگ نشستن طهمورث» مطالب شروع می‌شود. تصاویر رنگی است و بسیار جالب و زیبا و صاف نیز است. نسخه فاقد شماره صفحات است. به این ترتیب مجلد اول دارای ۳۴۲ صفحه می‌باشد. تفصیل تصویرها را در زیر می‌آوریم.

پایان نسخه بر این بیت می‌شود:

به پایان شد این داستان فرود / کنون رزم کاووس باید شنود

ص ۲۰ تصویر ۱ : در بیان دو نیم کردن ضحاک جم را باره گوید - در عکس ضحاک نشسته و دو مار بر شانه‌های او نمودار است علاوه بر او چهار نفر دیگر دیده می‌شود. تصویر رنگی است و بسیار خوب است.

ص ۳۰ تصویر ۲ : رسیدن فریدون بر تخت ضحاک برآوردن...

ص ۴۷ تصویر ۳ : تصویر یک تخت است و دو نفر نزد آن دست بسته و سر خمیده ایستاده‌اند درحالی‌که دو دیگر افراد روبه‌روی تخت‌اند. کسانی که دست بسته ایستاده‌اند، از امرا و دو نفر دیگر از ملازمان معلوم می‌شوند. این عکس هم خوب است.

ص ۹۹ تصویر ۴ : زادن رستم و آمدن سیمرغ و شگافتن پهلوی رودابه.

ص ۱۲۵ تصویر ۵ : گرفتن رستم رخس را بکمند از مرغزار.

ص ۱۴۰ : جای عکس خالی گذاشته شده است.

- ص ۱۴۳ : جای عکس خالی گذاشته شده است.
- ص ۱۴۶ : جای عکس خالی گذاشته شده است.
- ص ۱۵۰ : جای عکس خالی گذاشته شده است.
- ص ۱۶۷ : جای عکس خالی گذاشته شده است.
- ص ۱۷۸ تصویر ۶ : یک زن و یک مرد هم آغوشند و پایین این عکس دو اسپ دیده می‌شود و یک زن از پنجره تماشا می‌کند. رنگ‌های اسپ قهوه‌ای و آبی است.
- ص ۲۱۳ تصویر ۷ : صحنه جنگ رستم و سهراب - سهراب روی زمین افتاده و رستم بر وی است. پایین این تصویر دو اسپ روبه‌رو ایستاده‌اند. دو ارتشی نیز دیده می‌شوند.
- ص ۲۲۰ تصویر ۸ : عکس دو مرد و یک زن - پایین این عکس در عکس دیگری سیاوش سوار اسپ است و از شعله‌های آتش می‌گذرد.
- ص ۲۴۲ تصویر ۹ : صحنه چوگان بازی - سیاوش با کسی دیگر چوگان بازی می‌کند هر دو بر اسپ‌های مشکی سوارند.
- ص ۲۶۸ تصویر ۱۰ : یک پسر بچه که سرش از تن جدا شده، سه نفر دیگر نیز دیده می‌شوند. عکس کمتر روشن است.
- ص ۲۹۵ : جای عکس خالی مانده است.
- ص ۲۹۹ : جای عکس خالی مانده است.
- ص ۳۰۷ : جای عکس خالی مانده است.
- دفتر دیگری با این بیت آغاز می‌شود:
- بنام خداوند خورشید و ماه که دل را بنامش خرد داد راه
- ص ۴۸ تصویر ۱ : فرود آوردن رستم به خاقان چین را از فیل بکمند و بسته نمودن. خاقان بر فیل سفید سوار است.
- ص ۶۸ تصویر ۲ : بر هوا بردن اکوان دیو رستم را به‌معه زین بر هوا.
- ص ۷۸ تصویر ۳ : عاشق شدن منیزه بر بیژن و دربرگرفتن او را.

- ص ۱۰۳ تصویر ۴ : از چاه کشیدن رستم بیژن را بکمند و شکستن زنجیر.
 ص ۱۳۷ تصویر ۵ : بردن فرامرز برزو را بسته کرده نزد شاه کیخسرو.
 ص ۱۸۳ تصویر ۶ : کشته شدن بیلسم به دست رستم.
 ص ۲۱۴ تصویر ۷ : کشته شدن هومان به دست بیژن در جنگاه.
 ص ۲۳۷ تصویر ۸ : کشته نمودن گیو در جنگاه.
 ص ۲۴۱ تصویر ۹ : کشتن گودرز در جنگاه.
 تعداد صفحات ۳۱۱، ناقص الآخر.

پایان:

به کشتن کسی را کزو بود کین ازو جور بودی همی بر زمین

*

مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی (م: ۸۹۸ هـ) یکی از شاعران و نویسندگان معروف سده نهم هجری می‌باشد. او نویسنده‌ای پُرکار و شاعری نغزگفتار بوده. وی در تقلید خمسه نظامی گنجوی (متوفی در حدود ۶۰۴ هـ) مثنوی‌های هفت اورنگ را سروده بود و مثنوی یوسف و زلیخا، یکی از آن‌ها می‌باشد که در سال ۸۸۸ هجری تألیف شده بود. مثنوی مزبور به طرز خسرو و شیرین سروده شده است و در میان شاعران و شایقان ادب فارسی بسیار مورد توجه قرار گرفته و به زبان‌های مختلف ترجمه شده است. در میان نسخه‌های خطی گنجینه لاله سری رام که در کتابخانه مرکزی دانشگاه هندوی بنارس نگهداری می‌شود، بیشتر آثار جامی دیده می‌شود و در آن ده نسخه فقط یک اثر او یعنی همین یوسف و زلیخا است. شماره پیاپی نسخه مصوّر یوسف و زلیخا ۹۲۸ است. به خط نستعلیق خوب و زیبا اما نام کاتب و تاریخ کتابت را ندارد. دو صفحه آغازین مطلقاً و مذهب و دارای گل و بوته‌های رنگی است. جاهای خالی بین السطور با آب زر پُر کرده‌اند. در تمامی نسخه جدول‌های زرین دیده می‌شود. جلد آن نیز بسیار عالی و خوش رنگ است. نسخه دارای ۲۹۰ صفحه است. روی صفحه اول یک مهر کوچک و مدور ثبت است و سجع آن «سید صفدر حسین ۱۲۵۶ هـ» است. نسخه دارای ۲۶ تصویر رنگی است. در زیر شماره صفحه‌ها آورده می‌شود که دارای تصویر است:

۱۴، ۲۳، ۳۵، ۴۹، ۶۲، ۶۸، ۷۱، ۸۷، ۹۷، ۱۰۳، ۱۱۵، ۱۱۹، ۱۲۸، ۱۵۷، ۱۶۶، ۱۸۰،
۱۹۸، ۲۰۶، ۲۱۵، ۲۲۸، ۲۳۱، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۶۰، ۲۶۸ و ۲۷۴.

*

نسخه دیگری که با تصویر است تاریخ دلگشای شمشیرخانی، از میرزا توکل بیگ بن تولک بیگ حسینی واقعه‌نویس دربار شاهزاده داراشکوه است. مصنف، شاهنامه فردوسی را به‌نثر کشیده است برای محمد حیات شمشیر خان حاکم غزنین و تاریخ تکمیل آن ۱۰۶۳ هجری است. نسخه‌های آن فراوان است و اخیراً به‌طبع رسیده است. سه نسخه از این کتاب معروف در کتابخانه مرکزی دانشگاه هندوی بنارس موجود است.

نسخه‌ای که شماره آن ۸۶۲ است در یک مجموعه آمده است که اولین آن همین تاریخ دلکشا است. تاریخ آن ۹۴-۱۷۹۳ میلادی است، اما نام کاتب ندارد. در این نسخه ۹ تصویر رنگی آمده است و همه خوب‌اند. نسخه شماره ۸۶۴ در فهرست (ص ۱۵۹) بسیار قدیمی گفته شده است.

*

یک کتاب دیگر که دارای تصاویر است، ترجمه کتاب بسنت راج، است. این کتاب ترجمه «پوتهی لاله دیبی پرشاد» است و درباره عقاید هندوان صحبت شده است. نسخه به‌خط کهنه لال، نستعلیق، به تاریخ ۲۴ ژوئیه ۱۸۶۳ میلادی، کاغذ باریک و بسیار معمولی و تصاویر از انسان‌ها، حیوان‌ها، ساختمان‌ها، انواع سواری‌ها و اشیای مختلف اما رنگی است. این عکس‌ها از جاهای دیگر بریده و در این کتاب چسبانده شده است.

*

نسخه دیگر مصور، نسخه اسکندرنامه بحری و بری نظامی گنجوی است، بری در متن و بحری در هامش کتابت شده است. نسخه‌های این اثر بسیار معروف نظامی گنجوی در این گنجینه کمتر نیست. یازده نسخه از اسکندرنامه وجود دارد که از آن میان یک نسخه که شماره آن ۳۹۳ است، با تصویر است. نسخه دارای ۴۹۲ صفحه و هر صفحه ۱۳ سطری است. نام کاتب و تاریخ کتابت نیامده. جدول‌ها آبی، قرمز و زرد است. با وجودی که نسخه را موربانه خورده است، خوانا است و جلد آن چرمی و در وضع

خوب است. روی جلد نقش و نگار دارد اما از مرور روزگار شکسته شده است. این نسخه دارای ۲۱ تصویر رنگی است که در صفحه‌های زیر می‌توان دید:

۱۶، ۶۱، ۷۵، ۹۷، ۱۰۳، ۱۱۷، ۱۴۲، ۱۵۳، ۲۰۱، ۲۲۰، ۲۳۴، ۲۶۱، ۲۸۱، ۲۹۵، ۳۲۱، ۳۴۱، ۳۶۸، ۳۹۸، ۴۲۸، ۴۵۳ و ۴۷۸.